КОЙ Е СВЕТИ КАСТОР ОТ ЧЕРНОГЛАВСКИЯ НАДПИС ОТ 18 СЕПТЕМВРИ 6463 г (954 г./955 г.)[1]?

Мария Тихова (Шумен)

В общ доклад с Тодор Балабанов[2] бяха изнесени данни за един интересен и изчерпателно датиран надпис, открит при археологическите разкопки на ранносредновековния манастир край с. Черноглавци, Шуменско, България. Надписът е изсечен върху каменен блок, който най-вероятно е бил вграден в северната зидана колона - на входа към екзонартекса, който е представлявал покрит портик с четири колони пред притвора на църквата.

Надписът гласи:

въ лѣ҃ ѕ҃ ѵ҃ ѯ҃ г҃ не остѫ-
пѧ вина отъвръже
сѧ мѣсяца сѣтем-
врѣ і҃ и҃ свѧ҃таго
кастора

т.е . "***В лято 6463 (954 г./ 955 г. след Христа), понеже не се отказва (не се въздържа) от виното, отрича се (от него) на 18 септември (денят) на Свети Кастор***."

Съдържанието на този текст и *мястото*, където е вграден каменният блок с врязания в него надпис (а именно - на една от предните носещи колони на покрития портик пред притвора на църквата), навеждат на мисълта за съзнателно подбиране както на *видното място*, така и на *светеца*, в чийто ден човекът, невъздържащ се от виното, дава едва ли не обет за въздържание. Наред с това те поставят и въпроса за връзката между неназования субект от надписа и Свети Кастор, т.е. въпросът за естеството на подбудите - емоционални или/и професионални - на този човек, избрал за свой закрилник и помощник при изпълнението на поетия обет тъкмо Свети Кастор. Именно

---

[1] Докладът е изнесен на Международната научна конференция "Християнската традиция и царската институция в българската култура" (поглед към проблема десет години по-късно), Шумен, 14 юни 2002 г.

[2] ***Т. Балабанов и М. Тихова***, "Надписът от 18 септември 6463 г. (954 г./955 г.) от с. Черноглавци, Шуменско, България", доклад, изнесен на Международния симпозиум "Кирило-Методиевите ученици в България", 26-27 октомври 2001 г., Шумен - отпечатан в настоящия сборник.

отговорът на този въпрос насочва към изясняване личността на светеца Кастор.

Оказа се, че в съвременното издание на житията на светците, почитани от Православната българска църква[3], липсват въобще данни за светец с име Кастор. В съвременния календар обаче на руската православна църква[4] срещу 18 септември Кастор е посочен в края на рубриката, но само като мъченик. В самото начало стои името на преподобния Евмений, епископ Гортински (VI в.). Мц. Ариадна (II в.). Мцц. София и Ирина (III в.). Накрая - Мч. Кастор. (без указание за време).

Справката в няколко специализирани речници и енциклопедии, като Православния богословски енциклопедичен речник[5], енциклопедичния речник "Християнство"[6] гръцката Агиология[7], немското издание на Речник на светиите и на библейските изображения[8], Пълния месецослов на Изтока[9] (издание на самия месецослов и коментар, в три тома) и в Стишния пролог от XIV-XV век[10] показа, че името Кастор се появява общо на 6 дати: 18 септември[11], 5 ноември[12], 8

---

[3] Жития на светиите, София, 1991 г.

[4] Православный календар 1981 г. Изд. Варшавской Православной Митрополии. Варшава.

[5] Полный православный богословский энциклопедический словарь, т.II, СПб., 1992: 1223-1224.

[6] Християнство. Энциклопедический словарь. Т. 1, А-К, Москва, 1993 г.

[7] Σωφρονιού Εὐστρατιάδου, μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, ΑΓΙΟΛΟΓΙΟΝ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησιάς. Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονιάς τῆς Ἐκκλησιάς τῆς Ἑλλαδος. Ἀθῆναι, 1960, c. 249.

[8] Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten, von Hiltgart L. Keller, Stuttgart, 1968/1975.

[9] ***Архиепископ Сергий*** (Спаский), Полный месяцеслов Восотка, т. I, II и III - фототипно издание, Москва, 1997 г.

[10] ***Г. Петков***. Стишният пролог в старата българска, сръбска и руска литература (XIV-XV век). Археография, текстология и издание на проложни стихове. Пловдив, 2000 г.

[11] Полный православный богословский..., 1223, Σωφρονιού Εὐστρατιάδου, μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, ΑΓΙΟΛΟΓΙΟΝ..., 249; ***Архиепископ Сергий*** (Спаский), Полный месяцеслов Восотка, т. II, с. 287 и т. III, с. 386, ***Г. Петков***. Стишният пролог в старата..., с. 247 (данните за този светец са посочени по-долу в текста).

[12] Σωφρονιού Εὐστρατιάδου, μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, ΑΓΙΟΛΟΓΙΟΝ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησιάς. Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονιάς τῆς

ноември[13], 18 декември[14], 13 февруари[15] и 12 август[16].

Данните за Свети Кастор, почитан на 18 септември, (датата на надписа от с. Черноглавци), отбелязани в цитираните справочници, са изключително оскъдни: в Православния богословски енциклопедичен речник - само "св.мученик (время неизвестно)"; в гръцката Агиология - "μάρτυς ... καὶ Θεοδώρα". Там е отбелязано още, че е запазено като възпоменание само едно двустишие, което е цитирано. Същото това двустишие, посветено на Свети Кастор, се открива и в Стишния пролог от XIV-XV век, също под дата 18 септември, а именно: **не звѣръ касторъ нъ мѫжъ доблєстъвнъıи• Или паче рєцıи храбєръ къ томленїємъ•–**[17] (т.е. "*не звярът кастор* /< гр. κάστωρ, ὁ, '*бобър*'/, *а мъжът доблестен и преди всичко - храбрият в страданията, в мъките, в изпитанията*"). Това двустишие, като традиционен агиографски трафарет, не предлага нищо конкретно за личността на светеца.

Според данните, които архиепископ Сергий излага в том II на своето издание "Полный месяцеслов Востока", Кастор - като свмъченик,

---

Ἐκκλησιάς τῆς Ἑλλάδος..., 249: мъченик или великомъченик и епископ, без посочвани на време, но има цитирани два стиха.

[13] Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten…, с. 308-309 (подробните данни са посочени по-долу в текста).

[14] Полный православный богословский**...,** с. 1223-1224, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, ΑΓΙΟΛΟΓΙΟΝ..., 249; ***Г. Петков.*** Стишният пролог в старата..., с. 308, Християнство. Энциклопедический словарь. Т. 1, с. 697: мъченик от времето на имп. Диоклетиан (за повече данни - вж. по-долу в текста).

[15] Полный православный богословский**...,** с. 1223-1224, Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten..., с. 308: светец на католическата църква, проповядвал Словото Божие по поречието на р. Мозел. Умира в Карден, където се преселва през 381 г.

[16] Полный православный богословский**...,** с. 1223-1224, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, ΑΓΙΟΛΟΓΙΟΝ..., 249; ***Архиепископ Сергий*** (Спаский), Полный месяцеслов Восотка...,Т. II, с. 244, ***Г. Петков.*** Стишният пролог в старата..., с. 217, където Кастор, почитан на 12.08. присъства само в приложения "Индекс на имената от Търновската редакция на Стишния пролог", с. 206-230, но не и на с. 456, където, под 12 август са посочени имената на почитаните на тази дата светци и посветените на тях проложни стихове. Според първите три справочника, Св. Кастор (12 август) е епископ (през V век) на гр. Апта (Прованс, Южна Франция). Умира към 420 г. или 422 г.

[17] ***Г. Петков***. Стишният пролог в..., с. 247.

е посочен на 18 септември, наред с имената на други светци и мъченици (част от които са отбелязани в посочения по-горе календар на руската православна църква), между които и Св. Теодора (отбелязаната и в гръцката Агиология). В скоби, под името на Св. Кастор, е прибавено: "*Иерон. 412 сент. 19 в Александрии*"[18]. Тази забележка на архиепископ Сергий ни отвежда към том I на изданието му, където в "Приложение 21. Древнейший восточный месяцослов, по сирской рукописи 411-412 года", четем казаното за *19 септември*: "*В Александрии Кастор и одинадцать других мучеников* (У нас 18 сентября. В Йерон. 19-го с 7 другими)"[19], т.е. Св. Кастор, честван в по-ново време на 18 септември, се е почитал според най-старите източни синаксари най-напред на 19 септември, заедно с още единадесет мъченика или с още седем (според Йероним). Делейе, в своето изследване "Les origines du culte des martyrs"[20], като цитира също Сирийския мартиролог, отбелязва, че *за датата 19 септември* името Кастор е посочено два пъти: веднъж, на с. 22 - в Александрия, заедно с още единадесет мъченика (без упоменаване на имената им!) и втори път, на с. 57 - заедно със Света Теодора, като е добавено, че те са почитани в Константинопол.

Така, както Делейе цитира данните за 19 септември от Сирийския мартиролог, а именно - в последователността на страниците (първо - на 22 с., а после - на 57 с.) - не може без колебание да се приеме идентичност между Кастор, мъченик, заедно с още 11 мъченика и Св. Кастор, почитан в Константинопол, заедно със Св. Теодора. Но според архиепископ Сергий това явно е едно и също лице, поради добавеното "У нас 18 сентября" към сведението за 19 септември: "*В Александрии Кастор и одинадцать других мучеников* (У нас 18 сентября. В Йерон. 19-го с 7 другими)". Както вече бе посочено по-горе, името на мъченика Кастор е в края на рубриката за 18 септември, дата, определена вероятно на първо място за почитане паметта на Св. Евмений, епископ Гортински, подвизавал се през 6 век. Явно *преместването* паметта на Св. Кастор от 19 на 18 септември да е станало в една по-късна дата спрямо Сирийския синаксар от 411-412 г. В подкрепа на подобно съждение е и сведението на архиепископ Сергий за Св. Теодора, почитаната заедно със Свети Кастор, а именно, че тя е същата, отбелязана и на 11 септември в

---

[18] Виж - пос. съч. на ***архиепископ Сергий***, т. II, "Святой Восток. Часть первая.", с. 287.

[19] Вж. ***архиепископ Сергий***, пос. съч., т. I, с. 631.

[20] ***H. Delehaye***, Les origines du culte des martyrs. Bruxelle, 1933, към глава VI: Les principaux centres du culte des martyrs. L'Orient (suite), p. 216 etc., в бележката под линия N1, на с. 218, се чете следното: "*Synax. eccl.Cf.*, p.22. Au 19 septembre, le martyrologe syriaque annonce, à Alexandrie, **Castor et onze autres martyrs.** La veille, le synaxaire, *ibid.*, p.57, enregistre un **S. Castor, avec Ste Théodora,** (подчертаното - мое, М.Т.). sans rubrique topographique. Ils étaient honorés à Constantinople.".

Месецослова[21]. Добавено е още, че тя е преподобна, а не мъченица. Почитането на 18 септември се свързва (според Устава на император Константин VII, средата на X век) с *посвещаването на храм* на нейно име, заедно със Св. Кастор, мъченик, а и със Св. Евмений, епископ Гортински, под дата 18 септември.

Промяната на датата за почитане на Св. Теодора и на Св. Кастор не е изненадваща, като се има пред вид, че такива разместванията на датите, т.е. честване на едни и същи светци на няколко дати, се наблюдават още в най-ранните списъци, както съобщава Делейе[22].

Освен Делейе, на този факт обръща внимание и архиепископ Сергий, като изтъква, че много малка част от имената на най-ранните християнски мъченици се срещат в по-късните преписи на източния мартиролог от 411 г. - 412 г. (в Сирийския). Така от 180 памети на мъченици от Сирийския мартиролог - в съвременните на автора (архиепископ Сергий) агиологии се откриват само 45. Особено силно е съкращаването на старите памети след VIII век, когато се появяват нови памети - на нови светци, което води до частично съкращаване на мартиролозите от първите четири века[23]. Отбелязано е още, че имена на редица мъченици за Христовата вяра, липсващи в по-късните месецослови на източната църква, *са се съхранили само в стария римски мартиролог*[24]. Наред с това архиепископ Сергий отбелязва, че в месецословите на Константинополската църква се наблюдава промяна в датата за честване на много светци от най-ранния период. Например, съставителите на тези месецослови *са поставяли имената на голяма част от западните светци не под тези дни, където те са се намирали в*

---

[21] Виж - пос. съч. на ***архиепископ Сергий***, т. II, "Святой Восток. Часть первая. Месяцеслов", с. 278-279 и с. 287-288, както и т. III, "Святой Восток. Часть вторая. Заметки", с. 386: "*Преподобная Ѳеодора*. Это таже, что 11 сентября, но 18 сент. Был ей храм с Кастором и, может быть, Евмением в Цариграде. В уставе импер. Константина VII половины X века говорится 18 сент. Св. Евмения епископа, муч. Кастора и св. Ѳеодоры *близ Іустиниановa моста*;".

[22] ***H. Delehaye***, Les origines du culte des martyrs. Bruxelle, 1933, на с. 218, към глава VI: Les principaux centres du culte des martyrs. L'Orient (suite), p. 217-218: "Un certain nombre de noms reviennent à plusieurs dates, Némésius, par exemple, au 20 février et au 10 septembre. En général, il est impossible de détacher les listes d'Alexandrie du texte confus ou elles sont engagées. Il serait bien hasardeux, d'après cela, de vouloir fair le départ de la tradition liturgique et de la dépendance purement litteraire, en ce qui concerne les saints d'Alexandrie. Sans doute, il est difficile de croire que les noms ont été distribuès sur diverses dates, suivant le caprice du hasard, et des cas comme celui de Faustus, marqué au 6 septembre dans les synaxaires grecs, tout comme dans le martyrologe oriental, montrent qu'il n'en est pas toujours ainsi".

[23] Вж. пос. съч. на ***архиепископ Сергий***, т. I, "Восточная агиология", с. 22-24.

[24] Вж. пос. съч. ***архиеп. Сергий***, т. II, "Святой Восток", с. I-II.

старите римски календари и мартиролози. Същото се отнася и за старите западни календари, където имената на източните светци са поставяни на нови дати, различни от тези в източните месецослови[25].

И така, синаксарите с течение на времето се преустройват, като от една страна се лишават от имената на мнозина от най-старите мъченици, особено на по-неизвестните и се обогатяват с имена на нови светци. От друга страна - предлагат се нови дати за честване на някои ранни светци, съобразени или с общност във времето на мъченическата им участ, или със съвпадане на имената, или с други изисквания. Като вероятен пример за подобен тип обединяване могат да се посочат почитаните в източно-православната традиция на 18 декември (според Стишния пролог от XIV-XV в.) мъченици Севастиан, Зоя, Тракелин, Никострат, Клавдий, Кастор, Тивуртий, Кастул, Маркелин и Марко, мъчени по времето на имп. Диоклетиан и на Максимиан[26]. Любопитно е, че в стиховете под тази дата (18 декември) от Стишния пролог, XIV-XV век, посветени на тези светци, липсват каквито и да са данни за Никострат и Кастор (дори и имената им не са упоменати!), а казаното за Клавдий е съвсем кратко и доста неясно. Интересно е, че в житиеописанието, посветено на Св. Севастиан и неговата дружина, поместено в съвременното българско издание на "Житията на светиите"[27] са упоменати, заедно с името на Св. Севастиан и имената на братята Маркелин и Марко, на баща им Транквилин, на Никострат и жена му Зоя, на приелите тогава Христово кръщение Агресий и Тивуртий, както и на Ирина, прибрала тялото на пронизания с безброй стрели Св. Севастиан. Т.е. тук липсват имената на Клавдий, Кастор и Кастул - които са обявени за почитане на същата тази дата в Стишния пролог, XIV-XV в. (и за част от които, както току-що се отбеляза, липсват каквито и да са данни в самите проложни стихове). Този факт поставя под въпрос първоначалното почитане на Кастор, Никострат, а и на Клавдий на тази дата - 18 декември. Би могло да се допусне, че съображението за включването им в рубриката за 18 декември е свързано с ***общност*** *във времето на мъченическата им смърт* - времето на имп. Диоклетиан и на Максимиан.

Интересно е, че тези три имена на мъченици от времето на имп. Диоклетиан (284-304) - *Кастор, Никострат и Клавдий* - се срещат и под

---

[25] Вж. пос. съч. на ***архиеп. Сергий***, т. I, с. 16-17.

[26] Император Диоклетиан, (Gaius Valerius Jovius Diocletianus, 245-313), известен с най-ужасните преследвания и мъчения на християните, особено в периода 303 г. 311 г - Вж. Nouveau Larousse Illustré, T. 3, p. 740. Същата слава има и Максимиан (Aurelius Valerius Maximianus, ок. 250 - 310), асоцииран към импер. Диоклетиан през 286 г. Груб и надменен, Максимиан е един от най-жестоките гонители на християните. - Вж. Nouveau Larousse illustré, T. 5, p. 1005-1006.

[27] Жития на светиите…, с. 634-637.

дата *8 ноември*, заедно с още двама мъченици - Семпрониан и Симплициан, според споменатото вече немско издание на Речник на светиите и на библейските изображения[28]. От поместената подробна информация там научаваме, че приелите християнската вяра Кастор, Клавдий, Никострат и Семпрониан покръстват по-късно петия - Симплициан. По професия първите четирима (т.е. - без Симплициан) са *каменоделци*. Заради отказа си да извайват образи на езическите богове, те са измъчвани жестоко. След всички мъчения те са затворени в оловни ковчези и хвърлени в реката. Изваденитe от реката трупове са погребани в римските катакомби "ad duas lauros" - при Via Labicana. По-късно (не е споменато кога точно!) мощите им са пренесени в църквата на т. нар. Четирима короновани светци - Северий, Севериан, Карпофорий и Викториний и се взема решение да се честват заедно с тях, което подсказва, че датата 8 ноември е първична най-вероятно именно за тези четирима короновани светци.

Мощи на светците каменоделци (най-често на Св. Кастор) са пренасяни в различни църкви и манастири. Например, реликви на Св. Кастор са донесени през 1053 г. в манастирската църква при Тагернзее (близо до Мюнхен, Бавария). Пак там, в Псалтир от 1515 г., е открито изображение на същия този Свети Кастор. През 1620 г. в олтара отново на тази църква при Тагернзее, се поставя скулптура само на Св. Кастор. В катедралната църква "Свети Стефан" във Виена има изображение, от 1651 г., на светците каменоделци. Във Флоренция има мраморна скулптура на същите четиримата светци, от 1415 г. Изобразени са също като майстори зидари (или каменоделци) върху надгробната плоча на някакъв майстор от Щайер (Steyr), починал през 1513 г. Както Св. Кастор, така и останалите трима каменоделци *се изобразяват обикновено в облекло на* ***занятчии****, с чук и длето, а също - с линеал, пергел и чертожна дъска* и в западната християнска традиция и до днес ***тези светци*** *се почитат като* ***патрони*** *на каменоделците, зидарите и скулптурите,* както красноречиво удостоверява цитираният немски справочник.

Коментарът на сведенията от рубриките под 18 декември и 8 ноември, разкрива *общото* както в появата на ***едни и същи имена***, изредени при това в непосредствена последователност (макар и не в същия порядък!): *Никострат, Клавдий, Кастор* - в Стишния пролог от XIV-XV век и *Кастор, Клавдий ... Никострат* - в Речник на светиите и на библейските изображения, така и във ***времето***, когато са измъчвани и са загинали за Христовата вяра, а именно - времето на имп. Диоклетиан и на Максимиан. Ако се позовем на казаното от архиеп. Сергий и от

[28] Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten, von Hiltgart L. Keller, Stuttgart, 1968/1975.

Делейе относно промените в Синаксарите (или в Месецословите)[29], то тези формални съвпадения не изглеждат толкова случайни. Напротив, те позволяват изграждането на една ***хипотеза*** за идентичност на личността Кастор от 18 декември и от 8 ноември, но само до тук, защото данните в рубриката под 18 декември от Стишния пролог, XIV-XV век - за Кастор, а и за другарите му, Никострат и Клавдий, се изчерпват само с *времето* на мъченическата им смърт. Същата оскъдност на данните, както бе отбелязано, се наблюдава и в рубриката за 18 септември, където Св. Кастор е назован само "мъченик". Явно в източно-православната традиция, и особено - в българската, споменът за този ранен мъченик постепенно е заглъхвал, за да изчезне напълно.

На този етап на проучвания (който за сега остава отворен) - при почти пълната липса на данни за личността на ранния светомъченик Кастор в източно-православната традиция остава единствено да се опрем както на представения по-горе коментар на сведенията от ползваните в случая справочници, така и на косвените данни, които предлагат съдържанието на надписа и мястото, където той е поставен. Защото тъкмо *съдържанието на текста*, като своеобразен обет за отказване от порок и *видното място*, където не случайно е вграден каменният блок с врязания в него надпис, говорят за *преднамерено търсена публичност от страна на автора на текста*. Важно е да припомним, че надписът е вграден в предната северна колона, поддържаща екзонартекса към входа на притвора на *нова базиликална църква*, която според намерените там няколко датирани надписа, наред с коментирания, е строена най-вероятно - в средата на X век. Допустимо е строителите на тази църква - каменоделци, зидари и други, като една професионална затворена общност да имат свой покровител. Позоваването на западно-християнския култ към Св. Кастор, като патрон на каменоделците, зидарите и скулпторите, подсказва, че този култ може да е привнесен в България от Запад и то - най-вероятно - по време на латинската мисия в България и още по-конкретно - може да се свърже с началния етап от строежа на Голямата базилика в Плиска[30]. В този контекст на разсъждения логично е да се допусне, че вричащият се човек, т.е. неназованият субект от текста на надписа, е обвързан не само емоционално, но и професионално със Свети Кастор и най-вероятно - той е един от строителите на църквата. В желанието си да се справи със

---

[29] Виж ***арх. Сергий***, цит. съч. т. I, с. 16-17; ***H. Delehaye***, Les origines du culte des martyrs. Bruxelle, 1933, с. 217-218.

[30] ***П. Георгиев, Ст. Витлянов***. Архиепископията - манастир в Плиска, София, 2001: 27-28 и 188-196. Допустима е обаче и по-ранна дата за началото на култа към Св. Кастор като покровител на затворената общност на каменоделците и зидарите по нашите земи, т.е. преди приемането на християнството като официална религия на Българската държава.

своя порок, той се обръща към своя покровител, уповавайки се на неговата небесна подкрепа. Към този извод ни насочва и *видното местонахождение на надписа*[31], защото само на подобно място той може да бъде видян от мнозина и всеки, който го прочита, става свидетел на поетия обет и съпричастник на човека в молитвите му към Свети Кастор.

От изложеното до тук се стига до следния възможен отговор на поставения в началото въпрос: Свети Кастор от черноглавския надпис от 18 септември 6463 г (954 г./955 г.) най-вероятно е *осмислен* като патрон на каменоделците и зидарите, почитан като такъв и до днес в западно-хриситянската традиция.

WHO IS SAINT CASTOR FROM THE CHERNOGLAVTSI INSCRIPTION OF 18TH SEPTEMBER 6463 (954-955 AD)?

Maria Tikhova

Summary

This study investigates Saint Castor whose name is deciphered in the text of the inscription found at the early medieval monastery near the village of Chernoglavtsi, region of Shoumen, Bulgaria, and dated to the 18th September 6463 (954-955 AD). Since St. Castor is not among the saints venerated by the Bulgarian Orthodox Church but his name is written on a stone slab built into an Orthodox place of worship, the article is looking for an answer to the question who is actually St. Castor from the inscription. After a number of inquiries and comments on them, a suggestion is reached that he is most probably the same St. Castor venerated until today in the Western Chritian tradition as a patron of stone-cutters, masons and sculptors.

[31] Тук може да се направи алюзия с едно от първите чудеса на Свети Бенедикт: за да успокои своята дойка, счупила чужда нощвица, той, с молитви, възвръща цялостта на нощвицата и като свидетелство за случилото се - закачват нощвицата в притвора на църквата, за да я виждат всички, да повярват и да прославят Бога и неговия раб Бенедикт. Вж. - В: Monumenta Linguae Slavicae, T. XXXIX, Die Grossen Lesemenäen des metropoliten Makarij (Великие Минеи Четьи митрополита Макария, Успенский список), Freiburg i.Br., стр. 239-240 - рък. пагинация - 120b19-d41.